

بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت بازداشت متهم

در مرحله تحقیقات مقدماتی در نظام حقوقی ایران، مصر، لبنان و آسیب‌شناسی آن

حمزه احمدی^{۱*}؛ منصور عطاشنه^۲؛ حسن حیدری^۳

۱- دانش‌آموخته‌ی دکتری رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، مرکز تهران، دانشگاه غیرانتفاعی عدالت تهران، ایران

۳- عضو گروه حقوق، حقوق تجارت بین‌الملل، واحد اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز، ایران

۲- عضو گروه حقوق، فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اهواز، ایران

چکیده

در قانون نوین آیین دادرسی کیفری ایران، مسئولیت دولت نسبت به جبران خسارات ناشی از بازداشت متهمان در مراحل نخستین تحقیقات، اعم از اینکه مبنای این مسئولیت خطای قاضی یا سایر عوامل باشد، پذیرفته شده است. این قانون ضمن شناسایی حق متضرر در مطالبه خسارت ناشی از بازداشت موقت، آیین ویژه‌ای برای اجرای این حق پیش‌بینی کرده است. نظام حقوقی موجود، دولت را به‌عنوان واسطه میان متضرر و عامل اصلی قرار داده است؛ بر این اساس، متهم خسارات خود را از دولت طلب می‌کند و دولت پس از جبران خسارت می‌تواند تحت شرایط مشخصی به عامل اصلی مطالبه مراجعه نماید. این پژوهش به بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت بازداشت متهمان در مرحله تحقیقات اولیه در نظام‌های حقوقی ایران، مصر و لبنان پرداخته و آسیب‌شناسی آن را مورد مطالعه قرار داده است. روش تحقیق کیفی و توصیفی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در حقوق کیفری مصر، دادگاه‌ها با توجه به شرایط عامل خسارت و متضرر، شاخص‌هایی مانند وضعیت تأهل، سن، جنس، جایگاه اقتصادی و اجتماعی و شدت و تناسب آسیب با خسارت، حکم به پرداخت مبلغ نقدی می‌دهند. در لبنان نیز، آیین‌های مربوط به حدود و تعزیرها به‌صورت مشخص اجرا می‌شود و جبران آسیب‌ها تابع قوانین ویژه همان نظام است. این تحقیق نشان می‌دهد که هرچند ایران با پیش‌بینی مسئولیت نوعی دولت، گامی مهم در حمایت از حقوق متهم برداشته است، تجارب تطبیقی مصر و لبنان می‌تواند برای اصلاح رویه‌ها و ارتقای مکانیزم‌های جبران خسارت در ایران راهگشا باشد.

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی؛ بررسی تطبیقی؛ شیوه‌های جبران خسارت؛ بازداشت متهم؛ نظام حقوقی ایران؛ مصر؛ لبنان

مقدمه

در تدوین قوانین شکلی کیفری، قانون‌گذار همواره با دو هدف اساسی مواجه است: تأمین نظم عمومی و امنیت اجتماعی از یک‌سو، و حمایت از حقوق و آزادی‌های فردی، به‌ویژه حقوق متهم، از سوی دیگر. قوانین آیین دادرسی کیفری باید به‌گونه‌ای تنظیم شوند که ضمن تضمین تعقیب مؤثر بزه‌کاران، از گرفتار شدن بی‌گناهان در فرایند کیفری جلوگیری شود. تحقق این تعادل، مستلزم پیش‌بینی تضمین‌های مؤثر حقوقی در تمامی مراحل دادرسی، به‌ویژه در مرحله حساس کشف جرم و تحقیقات مقدماتی است.

حقوق متهم به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین دادرسی عادلانه، نقش تعیین‌کننده‌ای در حسن اجرای عدالت کیفری دارد. رعایت حقوق دفاعی، آزادی‌های فردی و امنیت قضایی شهروندان، افزون بر جلوگیری از اشتباهات قضایی، موجب تقویت اعتماد عمومی به نظام عدالت کیفری می‌شود. از این رو، نظام قضایی هر کشور مکلف است امکانات و تضمین‌های لازم را برای حمایت از متهمان فراهم آورد. در این چارچوب، دو اصل اساسی اهمیت ویژه‌ای دارد: حق دادخواهی، به‌معنای دسترسی همگان به دادگاهی صالح، مستقل و بی‌طرف، و حق دفاع متهم، شامل آگاهی از اتهام، دسترسی به وکیل و بهره‌مندی از دادرسی منصفانه.

موضوع این پژوهش، بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت ناشی از بازداشت متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در نظام‌های حقوقی ایران، مصر و لبنان و آسیب‌شناسی آن است. حقوق متهم که ریشه در اصل برائت دارد، ابزاری برای صیانت از کرامت انسانی و تضمین عدالت کیفری به شمار می‌آید. رعایت این حقوق، ضمن کمک به کشف حقیقت، از بازداشت‌های غیرضروری و پیامدهای جبران‌ناپذیر آن‌ها پیشگیری می‌کند.

تحولات تاریخی حقوق کیفری نشان می‌دهد که حقوق متهم، به‌ویژه حق دفاع، به‌تدریج از نظام‌های خشن و تفتیشی فاصله گرفته و به سوی الگوهای نوین مبتنی بر استقلال متهم و تضمین حقوق بنیادین انسانی حرکت کرده است. پس از تصویب اسناد بین‌المللی حقوق بشر، به‌ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، توجه به حقوق متهم در نظام‌های حقوقی کشورها گسترش یافته است. در حقوق ایران نیز قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ و اصلاحات بعدی، گام‌هایی در جهت تقویت این حقوق و شناسایی جبران خسارت ناشی از بازداشت غیرموجه برداشته است.

با این حال، از منظر جامعه‌شناسی حقوق، صرف پیش‌بینی قواعد قانونی کافی نیست، بلکه باید میزان تحقق عملی آن‌ها و آثار اجتماعی نقض حقوق متهم بررسی شود. بازداشت‌های غیرضروری و جبران‌نشده، علاوه بر آسیب به آزادی فردی، موجب تضعیف اعتماد عمومی و احساس بی‌عدالتی در جامعه می‌شود. از این رو، جبران خسارت بازداشت متهم نه‌تنها یک نهاد حقوقی، بلکه سازوکاری اجتماعی برای ترمیم رابطه میان شهروند و نظام عدالت کیفری است. این پژوهش با رویکردی تطبیقی و آسیب‌شناسانه، می‌کوشد با بررسی تجربه ایران، مصر و لبنان، راهکارهایی برای اصلاح و کارآمدسازی نظام جبران خسارت در حقوق ایران ارائه دهد.

بیان مسئله

این پژوهش با بررسی قوانین آیین دادرسی کیفری ایران و مقایسه آن با نظام‌های حقوقی مصر و لبنان، تلاش دارد چالش‌های موجود در تضمین حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی را شناسایی کرده و پیشنهادهایی برای اصلاح و کارآمدسازی سازوکارهای جبران خسارت ارائه دهد. کشوری که حمایت‌های لازم از حقوق و آزادی‌های شهروندی را تضمین نکند و اصول شناخته‌شده حقوق بشر را در قوانین داخلی نپذیرد، در معرض انتقادات بین‌المللی قرار خواهد گرفت. رعایت اصول دادرسی عادلانه و حفظ حقوق متهم در پرونده‌های حساس، وظیفه بنیادین قوه قضائیه است و بی‌توجهی به آن می‌تواند پیامدهای داخلی و بین‌المللی جدی به همراه داشته باشد.

با نگاه جامعه‌شناسی حقوق، مسأله تنها در چارچوب قواعد حقوقی محدود نمی‌شود، بلکه کارکرد اجتماعی این قواعد و اثرات آن‌ها بر اعتماد عمومی، سرمایه اجتماعی و احساس عدالت نیز اهمیت دارد. بازداشت‌های غیرضروری یا جبران‌نشده، علاوه بر نقض حقوق فردی متهم، به تضعیف اعتماد عمومی به نظام قضایی و افزایش حس بی‌عدالتی ساختاری در جامعه منجر می‌شود. بنابراین، جبران خسارت نه فقط یک الزام قانونی، بلکه ابزاری برای بازسازی رابطه دولت و شهروند و ترمیم آسیب‌های اجتماعی ناشی از خطای قضایی محسوب می‌شود.

یکی از اساسی‌ترین انتظارات بشر در طول تاریخ، برقراری عدالت کیفری است؛ عدالتی که تحقق آن در گرو دادرسی عادلانه و فراهم شدن حق تظلم و حق دفاع برای متهم است. حقوق متهم در واقع مجموعه‌ای از تدابیر حمایتی است که برای حفظ امتیازات و منافع شخصی که به او اتهام ارتکاب جرم وارد شده پیش‌بینی می‌شود و باید در تمام مراحل فرایند عدالت کیفری رعایت گردد. پیش از تصویب قانون جدید آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (اصلاحی ۱۳۹۴)، در نظام حقوقی ایران سازوکار مشخصی برای مطالبه خسارت ناشی از بازداشت موقت وجود نداشت و متهم بی‌گناه پس از آزادی ناگزیر بود برای جبران خسارت، مسیر پیچیده دادگاه انتظامی قضات و سپس دادگاه عمومی را طی کند؛ فرآیندی دشوار و طولانی که به علت نبود بودجه مشخص و آیین رسیدگی روشن، عملاً مانع احقاق حق بسیاری از متهمان می‌شد.

قانون آیین دادرسی کیفری جدید ضمن شناسایی حق زیان‌دیده در مطالبه خسارت ناشی از بازداشت موقت، آیین ویژه‌ای نیز برای اجرای این حق پیش‌بینی کرده است. این اقدام قانون‌گذار گامی مهم در جهت تحقق دادرسی منصفانه و احترام به اصل برائت در اصل ۳۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید؛ چرا که وارد کردن خسارت به متهمی که بی‌گناهی او احراز شده است، با انصاف، منطق حقوقی و اصل برائت منافات دارد (شایگان و آشور، ۱۳۹۶). چنین وضعیتی علاوه بر ناسازگاری با اصول انصاف، مغایر اصول بنیادینی همچون مساوات در برابر قانون و برابری در برابر دادگستری نیز هست. از آنجا که اثبات تقصیر قاضی غالباً دشوار است، قانون‌گذار دولت را بدون توجه به رفتار یا خطای قاضی، به‌طور نوعی مسئول دانسته و زیان‌دیده را از اثبات تقصیر معاف کرده است. بنابراین یکی از مهم‌ترین دستاوردهای مقررات جدید، شناسایی مسئولیت نوعی دولت در قبال بخشی از عملکرد دادگستری به‌عنوان یک عمل حاکمیتی است. قانون جدید آیین دادرسی کیفری، افزون بر این، مسئولیت ناشی از

اشتباه قضات در بازداشت موقت منتهی به بی‌گناهی را بر عهده دولت گذاشته و از این جهت استثنایی بر ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی ایجاد کرده است (صفایی، ۱۳۹۳). همچنین برای نخستین بار نتایج زیان‌بار ناشی از تقصیر دادرسان را نیز موجب مسئولیت دولت دانسته است؛ موضوعی که ضرورت ایجاد آیین دادرسی و مرجع رسیدگی ویژه را توجیه می‌کند.

از منظر جامعه‌شناسی حقوق، شناسایی مسئولیت دولت در قبال اشتباهات قضایی، تنها یک دستور قانونی نیست؛ بلکه نشانه‌ای از تلاش برای افزایش پاسخگویی نهادی و کاهش شکاف میان قانون و اجرا است. عدم برخورداری متهمان از امکان دریافت خسارت، پیامدهای اجتماعی گسترده‌ای دارد؛ از جمله کاهش حس امنیت حقوقی، تقویت بی‌اعتمادی به نهادهای قضایی و تضعیف سرمایه اجتماعی. بنابراین، اجرای مؤثر قوانین جبران خسارت، نه تنها به متهمان کمک می‌کند بلکه به تقویت مشروعیت نظام قضایی و حفظ اعتماد عمومی نیز می‌انجامد.

در فرایند کشف جرم، پی‌گیری و تحقیقات مقدماتی، متهم از حقوق مهمی برخوردار است؛ زیرا این مرحله، بنیان تصمیم‌گیری‌های قضایی بعدی را شکل می‌دهد. کشف جرم شامل اقداماتی است که پس از اطلاع از وقوع جرم برای حفظ آثار، دستگیری متهم، پیشگیری از فرار و جمع‌آوری اطلاعات انجام می‌شود. پی‌گیری جرم نیز تدارک و طرح تعقیب علیه شخص مظنون است که بر عهده دادستان قرار دارد. تحقیقات مقدماتی نیز شامل مجموعه اقداماتی است که مقام تحقیق برای جمع‌آوری دلایل له یا علیه متهم، جلوگیری از فرار و اظهار نظر درباره مجرمیت یا برائت وی انجام می‌دهد. صدور قرارهای نهایی مانند منع تعقیب، موقوفی تعقیب یا مجرمیت از نتایج این مرحله است و در صورت اخیر پرونده با صدور کیفرخواست به دادگاه ارسال می‌شود.

با وجود اهمیت این مرحله، حفظ حقوق متهم در آن همواره با چالش‌هایی روبه‌رو بوده است. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ اگرچه حقوق متهمان را پیش‌بینی کرده، اما در عمل محدودیت‌هایی همچون بازداشت‌های غیرضروری، محدودیت دسترسی به وکیل و نبود سازوکار مؤثر جبران خسارت مشاهده می‌شود (ثابت سروستانی، ۱۳۸۹؛ محمد آشوری، ۱۳۷۶). این کمبودها نه تنها حقوق فردی متهم را نقض می‌کند، بلکه اعتماد عمومی به عدالت کیفری را نیز تضعیف می‌نماید.

بررسی تطبیقی نشان می‌دهد که کشورهای دیگر با ایجاد سازوکارهای مشخص برای جبران خسارت، اعاده وضعیت متضرر و پاسخگویی مؤثر، توانسته‌اند هم حقوق فردی متهمان را تضمین کنند و هم از تکرار خطاهای قضایی و پیامدهای اجتماعی منفی جلوگیری نمایند. این تجربه نشان می‌دهد که جبران خسارت نه تنها یک الزام حقوقی بلکه ابزاری برای اصلاح سیستم، کاهش آسیب اجتماعی و ارتقای سرمایه اجتماعی است (سنهوری، ۱۹۵۴؛ بدر بلال، ۲۰۰۷). در مقابل، در ایران جبران خسارت عمدتاً به خطاهای قضایی و تقصیر مقامات محدود شده و خسارت ناشی از بازداشت غیرمعقول یا محدودیت‌های حقوقی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این وضعیت با اصول قانون اساسی از جمله اصل ۱۷۱ و مقررات قانون مجازات اسلامی (ماده ۵۸) نیز در تعارض است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی وجوه اشتراک و افتراق حقوق متهم در نظام حقوقی ایران با مصر و لبنان؛
۲. ارزیابی میزان هم‌خوانی قانون جدید آیین دادرسی کیفری ایران، مصر و لبنان با استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر در حمایت از متهم؛
۳. بررسی میزان انطباق عدالت کیفری ایران، مصر و لبنان در مرحله تحقیقات مقدماتی با اسناد بین‌المللی به‌ویژه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶).

مبانی نظری

الف) جبران خسارت حقوق متهم در مرحله کشف جرم

۱. وظیفه کشف جرم و اهمیت حقوقی-اجتماعی آن

بر اساس ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری، «تحقیقات اولیه» شامل مرحله کشف جرم نیز می‌شود؛ با این حال، این دو مرحله ماهیت متفاوتی دارند. کشف جرم مجموعه اقداماتی است که پس از اطلاع از وقوع بزه برای حفظ آثار و ادله، جلوگیری از فرار متهم، دستگیری او و گردآوری اطلاعات اولیه انجام می‌شود. این اقدامات، که تحت نظارت مقام قضایی و توسط ضابطان دادگستری اجرا می‌شود، حساس‌ترین بخش فرایند عدالت کیفری است، زیرا تداخل حقوقی و روان‌شناختی در آن بیشینه است و هر خطایی می‌تواند حقوق متهم را تضییع کند.

از دیدگاه جامعه‌شناسی حقوق، مرحله کشف جرم علاوه بر جنبه حقوقی، کارکرد اجتماعی قابل توجهی دارد: نحوه اجرای این مرحله بر اعتماد عمومی به عدالت کیفری، احساس عدالت و سرمایه اجتماعی تأثیر می‌گذارد. بازداشت‌های غیرضروری یا نقض حقوق متهم، نه تنها حقوق فردی را محدود می‌کند، بلکه اعتماد مردم به نظام قضایی را کاهش می‌دهد و امکان بازتولید بی‌اعتمادی اجتماعی را فراهم می‌کند (ثابت سروستانی، ۱۳۸۹).

۲. حقوق متهم در مرحله کشف جرم

قانون آیین دادرسی کیفری حقوق متهم را در سه دسته پیش‌بینی کرده است:

الف) حقوق در دوره نگهداری تحت نظر

- حق آزادی و منع بازداشت خودسرانه
- حق اطلاع فوری از اتهام و دلایل آن

- اعلام سریع وضعیت فرد تحت نظر به دادسرا
- حق اطلاع خانواده از محل نگهداری متهم
- حق معاینه پزشکی و ثبت وضعیت جسمانی

ب) حقوق در دوره استنطاق

- حق آگاهی از حقوق قانونی و حق دسترسی به وکیل
- حق متهمان زن برای بازجویی توسط ضابط زن
- منع پرسش‌های تلقینی، فریبنده یا تحقیرکننده

ج) حقوق مرتبط با حریم خصوصی

حریم خصوصی در حقوق اسلامی و قوانین داخلی جایگاه ویژه‌ای دارد و تعرض به آن ممنوع است. قانون‌گذار نیز ضابطان را مکلف به رعایت این حق کرده است (ثابت سروستانی، ۱۳۸۹).

۳. تجارب تطبیقی

مصر: سنه‌وری (۱۹۵۴) با پیش‌بینی الزام به اطلاع‌رسانی و دسترسی به وکیل، مسئولیت دولت در برابر بازداشت غیرضروری و خطاهای قضایی را شفاف کرده است.

لبنان: بدر بلال (۲۰۰۷) سازوکارهایی برای اعاده وضعیت متضرر و پرداخت خسارت پیش‌بینی کرده که هم حقوق فردی و هم پیامدهای اجتماعی را در نظر می‌گیرد.

ایران: با وجود مواد ۱۲۶-۴۰ و ۱۲۶-۴۱ قانون جدید آیین دادرسی کیفری، بازداشت غیرمعقول قابل جبران است، اما فاصله میان قانون و اجرا همچنان به‌عنوان یک چالش مطرح است.

ب) جبران خسارت حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی

۱. حق سکوت و حق داشتن وکیل

حق سکوت، یکی از مهم‌ترین حقوق دفاعی متهم است و مطابق ماده ۱۲۹ قانون آیین دادرسی کیفری، سکوت متهم نمی‌تواند دلیل جرم‌انگاری تلقی شود. حق دسترسی به وکیل نیز در ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است، اما محدودیت‌هایی همچون امکان منع حضور وکیل توسط قاضی، مشکلات عملی ایجاد کرده است. از منظر جامعه‌شناسی حقوق، دسترسی مؤثر به وکیل نقش اساسی در جلوگیری از جمع‌آوری ادله نامشروع و تقویت اعتماد عمومی دارد.

۲. حقوق مرتبط با قرارهای ترک یا تعلیق تعقیب

ترک تعقیب: در جرایم قابل گذشت صادر می‌شود و منوط به توافق متهم و شاکی است.

تعلیق تعقیب: امکان تعلیق تعقیب در جرایم سبک و با در نظر گرفتن وضعیت اجتماعی متهم فراهم شده است.

۳. عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی، با هدف جبران آسیب، ترمیم روابط و کاهش مداخلات سخت کیفری، در ایران به شکل شوراهای حل اختلاف و خانه‌های انصاف وجود دارد و در مصر و لبنان، برنامه‌های مشابه و موفقیت‌آمیز اجرا می‌شوند. این رویکرد، علاوه بر عدالت فردی، نقش مهمی در بازسازی اعتماد اجتماعی دارد (ثابت سروستانی، ۱۳۸۹).

۴. جبران خسارت ایام بازداشت

خسارت ناشی از بازداشت، از چالش‌برانگیزترین مباحث است. لایحه جدید آیین دادرسی کیفری، با مواد ۱۲۶-۴۰ و ۱۲۶-۴۱، امکان مطالبه خسارت برای بازداشت «غیرمعقول» را فراهم کرده و شرایط استثنایی مانند ارائه دلایل کذب یا بازداشت هم‌زمان به دلیل جرم دیگر را مشخص کرده است. از منظر جامعه‌شناسی حقوق، این مقررات نه فقط جبران حقوق متهم، بلکه ترمیم رابطه دولت و شهروند و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از خطای قضایی را هدف قرار می‌دهند.

۵. تحلیل بین‌رشته‌ای

ترکیب تحلیل حقوقی و جامعه‌شناسی نشان می‌دهد که:

قوانین صرفاً در کاغذ کفایت نمی‌کنند؛ فاصله میان قانون و اجرا، محدودیت‌های دسترسی و بازداشت‌های غیرضروری، اعتماد عمومی را کاهش می‌دهد.

جبران خسارت و عدالت ترمیمی ابزارهایی برای افزایش مشروعیت نظام قضایی، کاهش خطاهای قضایی و تقویت سرمایه اجتماعی هستند (سنه‌وری، ۱۹۵۴؛ بدر بلال، ۲۰۰۷).

پیشینه پژوهش:

الف) پیشینه داخلی:

مرور مطالعات انجام‌شده در حوزه جبران خسارت بازداشت‌شدگان بی‌تقصیر نشان می‌دهد که قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ نقطه عطفی در توجه به حقوق متهمان و تعهد دولت در جبران خسارات ناشی از بازداشت بوده است. با این حال، پژوهش‌ها هر یک از زاویه‌ای به نقد، تحلیل و تبیین کاستی‌ها و ضرورت اصلاح این رویکرد پرداخته‌اند.

۱. در این زمینه، بابایی‌بخشایش و همکاران (۱۳۹۹) با تأکید بر نوآوری قانونگذار در شناسایی حق جبران خسارت برای متهمانی که نهایتاً با منع تعقیب یا برائت روبه‌رو می‌شوند، یادآور شده‌اند که این مقررات همچنان با تعهدات بین‌المللی ایران، به‌ویژه میثاق حقوق مدنی و سیاسی، فاصله دارد؛ زیرا در استانداردهای بین‌المللی، ملاک جبران خسارت، «غیرقانونی بودن بازداشت» است نه صرف «بی‌گناه بودن متهم». این پژوهش با مقایسه مفهوم «متهم بی‌گناه» و «قربانی بازداشت غیرقانونی»، بر ضعف‌های قانون فعلی و ضرورت تجدیدنظر در ملاک‌های جبران خسارت و همچنین در شیوه تعیین مسئولیت دولت تأکید می‌کند.

۲. هم‌راستا با این بحث، سلیمانی و همکاران (۱۳۹۹) مسئله را از زاویه سیاسی و مبانی مشروعیت دولت واکاوی کرده‌اند. آنان با استناد به نظریه قرارداد اجتماعی لاک و عدالت رالز، تلاش کرده‌اند مبنای مسئولیت دولت در جبران خسارت متهمان بی‌تقصیر را در چارچوب انصاف سیاسی توضیح دهند. در ادامه، چالش‌های قانونی و عملی موجود در مواد آیین دادرسی کیفری را بررسی کرده و برای رفع خلأهای حکمی و موضوعی موجود، راهکارهایی جهت تقویت سازوکار جبران خسارت پیشنهاد کرده‌اند.

۳. در سطحی تطبیقی، مقدسی و رضا قلی‌زاده (۱۳۹۷) با مقایسه نظام جبران خسارت در ایران و فرانسه نشان داده‌اند که هرچند هر دو کشور از اصل جبران خسارت در صورت صدور منع تعقیب یا برائت پیروی می‌کنند، اما دامنه شمول و جزئیات اجرایی آن متفاوت است. آنان یادآور شده‌اند که جبران خسارت در هر دو نظام فقط شامل شخص متهم می‌شود و مسئولیت دولت نیز مطلق فرض شده است. با این حال، در نظام فرانسه، گستره موارد شامل جبران خسارت وسیع‌تر است و صدور قرارهای منع تعقیب در مصادیق بیشتری،

امکان جبران را فراهم می‌کند. این مقایسه نشان می‌دهد که هرچند ایران از سال ۱۳۹۲ این نهاد را رسمیت بخشیده، اما همچنان از منظر شرایط ماهوی و شکلی، نیازمند بازنگری و هم‌سویی بیشتر با استانداردهای تطبیقی است.

۴. به همین ترتیب، شایگان و آشوری (۱۳۹۷) با تمرکز بر مبانی حقوقی و سازوکار ترمیم خسارت بازداشت‌شدگان بی‌گناه، به تحلیل ساختار جدید آیین دادرسی کیفری پرداخته‌اند. آنان توضیح می‌دهند که این قانون، دولت را به‌عنوان واسطه‌ای میان متضرر و عامل مقصر قرار داده و بر این اساس، متهم بی‌گناه ابتدا خسارت را از دولت مطالبه می‌کند و دولت پس از پرداخت، امکان مراجعه به عامل اصلی را خواهد داشت. این رویکرد به‌عنوان گامی در جهت تحقق دادرسی عادلانه و پاسداشت اصل ۳۷ قانون اساسی یعنی «اصل برائت» تلقی شده است.

۵. از سوی دیگر، حیدری (۱۳۹۶) با بررسی مبانی حقوقی جبران خسارت ناشی از حبس بی‌جا نشان می‌دهد که تا پیش از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ هیچ مقرره مشخصی در این خصوص وجود نداشت و رویه قضایی نیز پاسخگوی نیازهای عملی نبود. اما قانون جدید با ارائه مواد ۲۵۶ تا ۲۵۹ و تعیین شرایط تحقق خسارت، گامی مؤثر در جهت اجرای عدالت و رفع خلأهای پیشین برداشته است.

۶. در نهایت، ساقیان (۱۳۹۳) با تمرکز بر مرحله تحقیقات مقدماتی، به تحول مهمی اشاره می‌کند که قانون ۱۳۹۲ در راستای تقویت ضمانت‌های دفاعی متهم ایجاد کرده است. افزایش حقوق متهم از اولین لحظات فرایند کیفری، از جمله حق دسترسی به وکیل، تماس با خانواده و برخورداری از شرایط انسانی بازداشت، از دیدگاه این پژوهش نه تنها به رعایت عدالت کمک می‌کند، بلکه احتمال بروز بازداشت‌های غیرقانونی و در نتیجه ضرورت پرداخت خسارت را کاهش می‌دهد.

ب) پیشینه خارجی:

۱. شاباش^۱ (۲۰۱۶). در سطح حقوق بین‌الملل کیفری، نقش جبران خسارت برای بازداشت یا توقیف غیرقانونی در اسناد معتبر بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است. طبق ماده ۸۵ منشور روم دادگاه کیفری بین‌المللی، حق دریافت غرامت برای بازداشت یا توقیف غیرقانونی حتی زمانی که فرد به دادگاه احضار نمی‌شود، پیش‌بینی شده است. این امر نشان‌دهنده توجه نظام بین‌المللی به جبران خسارت در صورت نقض آزادی شخصی است و فراتر از حقوق بشر کلاسیک عمل می‌کند (شاباس، ۲۰۱۶).

۲. یوهان دیوید میشلز^۲ (۲۰۱۰) در مقاله‌ای بیان می‌کند که هرچند برخی نظام‌های ملی، افراد تبرئه‌شده قبل از محاکمه را جبران می‌کنند، اما تاکنون هیچ دادگاه کیفری بین‌المللی چنین رویه‌ای را به‌طور صریح اجرا نکرده است. وی بر این باور است که با وجود مشروعیت بازداشت در فرایند

^۱ - Schabas, W. A.

^۲ - Michels, J. D.

کیفری، مسئولیت جبران خسارت برای افراد تبرئه شده باید پذیرفته شود تا عدالت تقویت گردد و هزینه آن بر دوش اجتماع گذاشته شود.

۳. کریستوفر روچ^۱ (۲۰۲۴) نشان می دهد که اجرای حق جبران خسارت تحت میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR) باید به طور منسجم توسط کشورها انجام شود. مفاهیم «خطای قضایی»، «محکومیت نادرست» و «توقیف غیرقانونی» از یکدیگر متفاوت هستند، اما همگی می توانند مشمول حق جبران شوند؛ هرچند اجرای آن در نظام های ملی به طور یکنواخت دنبال نشده است.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله، کیفی و توصیفی با رویکرد تحلیل حقوقی و تطبیقی است. در این پژوهش، قوانین و مقررات ایران - از جمله قانون آیین دادرسی کیفری، ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی و لایحه جدید آیین دادرسی کیفری - به صورت دقیق مورد بررسی قرار گرفته تا حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی شناسایی و نقاط ضعف و محدودیت های موجود آشکار شود. همچنین تجربه کشورهای مانند مصر و لبنان در حوزه جبران خسارت مادی و معنوی متهمان، با روش مطالعه تطبیقی تحلیل شده است. داده ها از طریق بررسی کتاب ها، مقالات علمی معتبر و منابع رسمی حقوقی جمع آوری شده و با بهره گیری از تحلیل محتوایی و مقایسه تطبیقی، علاوه بر ابعاد قانونی، آثار روانی، اجتماعی و حقوقی بازداشت های غیرمعقول نیز مورد توجه قرار گرفته است.

پلان کاوش این پژوهش مبتنی بر حقوق شناخته شده برای متهم در میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی است؛ سندی که دولت ایران به موجب الحاق رسمی در سال ۱۳۵۴ ملزم به رعایت مفاد آن است. بر این اساس، حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی طبق میثاق مذکور شامل موارد زیر است:

- حق تفهیم اتهام
- حق بهره مندی از معاضدت قضایی، وکیل و مشاور حقوقی
- حق مواجهه و بازجویی از شهود و شناسایی شاهد
- حق استفاده از مترجم رایگان
- حق جبران خسارت برای افراد بی تقصیر بازداشت شده
- منع بازداشت خودسرانه
- منع شکنجه یا ضرب
- برخورداری از رفتار انسانی با افراد بازداشت شده
- علاوه بر این موارد، حق سکوت و سایر حقوق متهمان دستگیر شده نیز در این پژوهش مورد ارزیابی قرار می گیرد.

¹ -Roach, K

در این مطالعه، میزان تضمین حقوق متهم در لایحه جدید آیین دادرسی کیفری در ایران و همچنین در نظام‌های حقوقی مصر و لبنان بررسی می‌شود و همگام بودن یا نبودن نظام عدالت کیفری این سه کشور با استانداردهای بین‌المللی، به‌ویژه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، تحلیل خواهد شد. این روش تحقیق بستر لازم را برای ارائه راهکارهای عملی و پیشنهاد اصلاحات قانونی در جهت تقویت حمایت از حقوق متهم فراهم می‌سازد.

یافته‌ها

مبحث اول: شیوه‌های جبران خسارت معنوی در حقوق مصر

در حقوق مصر، جبران خسارت مادی نسبتاً ساده است: دارایی آسیب‌دیده جایگزین می‌شود یا در صورت نقص، الباقی (ارش) به مالک بازگردانده می‌شود. اما جبران خسارت معنوی، که بازگرداندن کامل وضعیت پیشین را امکان‌پذیر نمی‌سازد، غالباً جنبه تسکینی و روانی دارد (لوراسا، پیشین، ص. ۱۵۰). برای این منظور، شیوه‌های مختلفی پیش‌بینی شده است که بسته به نوع خسارت اعمال می‌شوند.

۱. اعاده وضعیت سابق

اعاده وضعیت به معنای بازگرداندن فرد به شرایط پیش از آسیب است، هرچند در عمل به ندرت کامل تحقق می‌یابد و شامل بازسازی وضعیتی می‌شود که اگر آسیب رخ نمی‌داد، فرد به آن می‌رسید (سعید، ۱۹۸۵، ص. ۱۷۸). نمونه‌ها شامل بازگرداندن عضو بدن، عذرخواهی عمومی، یا حذف محتوای آسیب‌رسان است (سنهوری، ۱۹۵۴، ج. ۱، ص. ۸۲۴). ماده ۱۷۱ قانون مدنی مصر، قاضی را مجاز می‌داند تا با توجه به شرایط، اعاده وضعیت را الزام‌آور کند.

۲. پرداخت خسارت

اگر اعاده وضعیت ممکن نباشد، پرداخت نقدی یا غیرنقدی به‌عنوان جایگزین اعمال می‌شود (امین، ۱۳۶۲، ص. ۱۲۵). ماده ۱۷۱ ق.م. مصر غالباً در دعاوی مسئولیت قهری خسارت نقدی را مرسوم می‌داند (بدر بلال، ۲۰۰۷، ص. ۳۴۵).

۳. تعیین میزان خسارت

ماده ۱۷۰ قانون مدنی مصر تعیین میزان خسارت را برعهده قاضی گذاشته و به وضعیت زیان‌دیده، شرایط واردکننده آسیب و شدت خطا توجه می‌کند (سنهوری، ۱۹۵۴، ص. ۹۷۱؛ مرقسی، ۱۹۹۲، ص. ۵۴۸).

۴. نگاه جامعه‌شناسی

خسارت معنوی نه تنها موضوع حقوقی، بلکه مسئله‌ای اجتماعی و فرهنگی است. شدت جبران به حساسیت‌ها و هنجارهای جامعه بستگی دارد و نقش عدالت ترمیمی در آرامش روانی و حفظ انسجام اجتماعی برجسته است.

(Durkheim, 1893) آسیب معنوی می‌تواند روابط فرد با خانواده و جامعه را تحت تأثیر قرار دهد و تعیین خسارت عادلانه، از ایجاد نارضایتی و واکنش‌های ضد اجتماعی جلوگیری می‌کند.

۵. جمع‌بندی حقوق مصر

حقوق مصر دو شیوه اصلی برای جبران خسارت معنوی دارد: اعاده وضعیت سابق و پرداخت نقدی/غیرنقدی. تعیین میزان خسارت بر اساس شرایط زیان‌دیده، شرایط عامل آسیب و شدت خطا صورت می‌گیرد. از نگاه جامعه‌شناسی، این اقدامات نه تنها حقوق فرد را تأمین می‌کنند بلکه سرمایه اجتماعی و انسجام گروهی را نیز تقویت می‌کنند.

کاربرد در نظام عدالت کیفری ایران

در ایران، بازداشت موقت شدیدترین قرار تأمینی است و می‌تواند پیامدهای مادی و معنوی قابل توجهی برای افراد بی‌گناه داشته باشد (علی خالقی، ۱۳۹۵). با استناد به ماده ۲۵۵ قانون جدید آیین دادرسی کیفری، فردی که پس از بازداشت موقت بی‌گناه شناخته شود، حق مطالبه خسارت مادی و معنوی دارد. خسارت مادی شامل از دست رفتن شغل، درآمد، فرصت‌های اقتصادی و هزینه وکیل است؛ خسارت معنوی شامل هتک حیثیت، فشار روانی، آسیب به روابط خانوادگی و انگ اجتماعی می‌شود.

ماده ۱۴ قانون جدید آیین دادرسی کیفری نیز جبران خسارت معنوی را شامل ترمیم آسیب‌های روحی، آبرو و پشتوانه فردی یا خانوادگی می‌داند و دادگاه می‌تواند دستورهای متناسب مانند عذرخواهی یا درج فرمان در جرائم صادر کند. با این حال، چالش‌هایی وجود دارد:

- نبود سازوکار دقیق برای تعیین میزان خسارت
- دشواری اجرای کامل مفهوم خسارت معنوی
- فقدان نظام‌نامه مشخص برای اعاده حیثیت اجتماعی
- بی‌اطلاعی شهروندان از حق مطالبه خسارت
- نگرانی متهمان از مواجهه مجدد با دستگاه قضایی

نتیجه این است که گرچه قانون‌گذار اقدامات مهمی در جهت شناسایی حق جبران خسارت برداشته، اما تحقق عملی عدالت نیازمند اصلاحات حقوقی، اداری، فرهنگی و سازوکاری هم‌زمان است.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بازداشت موقت به عنوان شدیدترین و محدودکننده‌ترین قرار تأمین کیفری، علاوه بر نقش قضایی و حقوقی خود در تضمین دسترسی به متهم و حفظ نظم دادرسی، آثار مادی و معنوی گسترده‌ای بر زندگی افراد بی‌گناه برجای می‌گذارد. از منظر جامعه‌شناسی حقوقی، این امر نشان‌دهنده تنش بنیادین میان اهداف حقوقی نظام کیفری و پیامدهای اجتماعی آن است؛ به‌ویژه زمانی که متهم پس از طی مراحل دادرسی بی‌گناه شناخته می‌شود و قرار منع تعقیب یا حکم برائت برای او صادر می‌شود. این تنش، علاوه بر محدود کردن

حقوق مدنی و استقلال فردی، می‌تواند منجر به کاهش اعتماد جامعه به نهادهای قضایی، تشدید انگ اجتماعی، و آسیب‌های روانی و خانوادگی شود (علی خالقی، ۱۳۹۵).

بازداشت موقت به معنای سلب موقت استقلال فرد و محدود کردن حقوق اولیه شهروندان است؛ حقوقی که قانون برای همه افراد عادی در نظر گرفته است. پژوهش نشان می‌دهد که حتی در مواردی که متهم پیش از صدور قرار بازداشت دارای تمام حقوق قانونی خود بوده، بازداشت موقت این حقوق را محدود می‌کند و با گذشت زمان و ثابت شدن بی‌گناهی، فرد نه تنها خسارت مادی مانند از دست رفتن شغل، درآمد، فرصت‌های اقتصادی و هزینه‌های وکیل را متحمل می‌شود، بلکه خسارت معنوی قابل توجهی نیز تجربه می‌کند، از جمله هتک حیثیت، آسیب به اعتبار اجتماعی، فشار روانی، تخریب روابط خانوادگی، و اختلال در بازگشت به زندگی عادی.

از منظر جامعه‌شناسی حقوقی، این آثار مادی و معنوی بازتاب‌دهنده پیامدهای اجتماعی و فرهنگی اقدامات قضایی است و نشان می‌دهد که بازداشت موقت تنها یک تصمیم حقوقی نیست، بلکه اثرات گسترده‌ای بر سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی و انسجام جامعه دارد. بنابراین، بازداشت موقت، علاوه بر بعد فردی، بعد اجتماعی و فرهنگی مهمی دارد که باید در سیاست‌گذاری‌ها و اجرای عدالت کیفری مورد توجه قرار گیرد.

مطابق ماده ۲۵۵ و ۲۵۶ آیین دادرسی کیفری، و ماده ۱۴ قانون جدید آ.د.ک، متهمان بی‌گناه حق دارند خسارت مادی و معنوی خود را از دولت مطالبه کنند. این ماده‌ها به صراحت اشاره دارند که حتی اگر متهمی گناهکار باشد اما اتهام او ثابت نشود، می‌تواند خسارت دریافت کند. با این حال، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در عمل، اجرای این مقررات با چالش‌های جدی مواجه است:

- نبود سازوکار دقیق و علمی برای تشخیص میزان خسارت مادی و معنوی
- دشواری اثبات غیرقانونی بودن بازداشت موقت
- فقدان نظام‌نامه مشخص و جامع برای اعاده حیثیت اجتماعی متهم
- بی‌اطلاعی بسیاری از شهروندان از حق مطالبه خسارت
- نگرانی متهمان از برخورد مجدد با دستگاه قضایی و در نتیجه صرف نظر کردن از مطالبه حقوق خود

با توجه به تحلیل‌های جامعه‌شناسی حقوقی، این چالش‌ها نشان می‌دهد که پیش‌بینی قانونی جبران خسارت، بدون وجود سازوکارهای عملی، فرهنگی و سازمانی، نمی‌تواند عدالت کیفری را به صورت واقعی محقق کند. برای مثال، بسیاری از متهمان پس از ثابت شدن بی‌گناهی و آزادی، تنها به آزادی خود رضایت می‌دهند و پیگیری خسارت مادی و معنوی را انجام نمی‌دهند؛ این امر ناشی از عدم آگاهی، پیچیدگی آیین دادرسی و نگرانی از رویارویی مجدد با دستگاه قضایی است.

بحث جبران خسارت معنوی، از دید جامعه‌شناسی حقوقی، اهمیت ویژه‌ای دارد. این نوع خسارت شامل صدمات روحی، هتک حیثیت، آسیب به پشتوانه فردی، خانوادگی و اجتماعی است و نقش مهمی در بازگرداندن متهم به اجتماع و بازسازی اعتماد اجتماعی دارد. ماده ۱۴ قانون جدید آ.د.ک. با پیش‌بینی «وادار به پوزش طلبی»، «درج

فرمان در جرائم» و «امثال آن» تلاش کرده دست مجریان قانون را برای ترمیم آسیب معنوی باز نگه دارد. این امر نشان می‌دهد که قانون‌گذار به اهمیت سرمایه اجتماعی و نقش آن در عدالت کیفری توجه کرده است، اما هنوز راهکارهای عملی و نظام‌مند برای اجرای کامل آن وجود ندارد.

مطالعه مقایسه‌ای با حقوق مصر و تجربه‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که تعیین خسارت معنوی باید در زمان صدور دستور و با توجه به اوضاع و احوال فرد و جامعه صورت گیرد و پرداخت وجه نقد به تنهایی نمی‌تواند تمام آثار معنوی را جبران کند. در حقوق مصر، ترمیم آسیب معنوی هم از نظر جسمی و هم روانی با وجه نقد یا بازگرداندن وضعیت سابق امکان‌پذیر است و مطالبه خسارت برای وراثت تا دو درجه امکان‌پذیر است، مشروط بر اینکه زیان معنوی قابل اثبات باشد. این تجارب بین‌المللی می‌تواند الگویی برای اصلاح سازوکارهای جبران خسارت در ایران باشد.

از منظر حقوق اسلام و فقه امامیه نیز جبران خسارت به عنوان روشی برای حفاظت از آبروی انسان و بازگرداندن او به اجتماع مطرح شده است و از طریق روش‌هایی مانند توبیخ تعزیری، حدی و اقدامات مبتنی بر پشیمانی، از حیثیت از دست رفته فرد محافظت می‌شود. این پیشینه تاریخی نشان می‌دهد که مفهوم جبران خسارت و بازگرداندن متهم به اجتماع نه یک نهاد تازه، بلکه یک اصل حقوقی و اخلاقی است که با اصول بخشندگی انسانی و عدالت اجتماعی همخوانی دارد.

در نهایت، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحقق عدالت کیفری واقعی مستلزم هم‌زمانی اصلاحات حقوقی، اداری، فرهنگی و سازوکاری است. بدون اصلاحات جامع، پیش‌بینی‌های قانونی تنها در حد نظری باقی می‌مانند و اثر واقعی بر کاهش آسیب‌های اجتماعی و حفاظت از حقوق متهمان بی‌گناه نخواهد داشت. اصلاحات پیشنهادی شامل موارد زیر است:

- تدوین نظام‌نامه مشخص برای تعیین و جبران خسارت مادی و معنوی
- ایجاد سازوکارهای شفاف برای اثبات غیرقانونی بودن بازداشت
- آموزش عمومی و اطلاع‌رسانی درباره حقوق متهمان و امکان مطالبه خسارت
- توسعه روش‌های عملی برای بازگرداندن متهمان به اجتماع و اعاده حیثیت اجتماعی
- ارزیابی و نظارت مستمر بر اجرای قوانین و کاهش نابرابری‌های اجتماعی ناشی از تصمیمات قضایی

بنابراین، جامعه‌شناسی حقوقی نشان می‌دهد که بازداشت موقت و پیامدهای آن نه تنها یک مسأله حقوقی بلکه یک مسأله اجتماعی و فرهنگی است و اصلاحات باید با درک پیامدهای اجتماعی و روانی برای فرد و جامعه انجام شود تا عدالت کیفری به معنای واقعی آن محقق گردد..

پیشنهادهای

- ۱- تدوین آیین‌نامه جامع برای تعیین و محاسبه خسارت مادی: برای جلوگیری از تفسیرهای مختلف و تصمیمات موردی، ضروری است آیین‌نامه‌ای مدون توسط قوه قضائیه و هیأت وزیران تدوین شود که در آن:
 - معیار محاسبه درآمد از دست‌رفته مشخص شود،
 - نقش کارشناسان رسمی تعیین شود،
 - شیوه پرداخت خسارت و مهلت آن شفاف گردد.
- ۲- وقتی بی‌گناهی شخصی مشخص شد، سازوکار رسمی برای «اعاده حیثیت رسانه‌ای» ایجاد شود که در جرائم مهم یا در مواردی که شخصیت فرد برای صدور حکم بازداشت در جامعه مخدوش شده:
 - انتشار رسمی حکم برائت در رسانه‌ها، روزنامه‌های کثیرالانتشار یا پلتفرم‌های عمومی لازم است.
 - این اقدام علاوه بر جبران خسارت معنوی، اعتماد اجتماعی را نیز ترمیم می‌کند.
- ۳- ایجاد کمیته مستقل برای رسیدگی تخصصی به خسارت بازداشت:

کمیته‌ای متشکل از حقوق‌دانان، روان‌شناسان، کارشناسان اجتماعی و نمایندگان دستگاه قضایی می‌تواند پرونده‌های جبران خسارت را با سرعت، دقت و بی‌طرفی بررسی کند.
- ۴- با توجه به اینکه یکی از اهداف بی‌اندازه مهم از شکنجه، کسب عوامل تأثیرگذار است، آراستن سیستم قضایی و ضابطین به دستگاه‌های فنی و جدید در راستای کشف جرم و گردآوری عوامل تأثیرگذار کاملاً الزامی است؛
- ۵- پیشنهاد می‌شود سنجش و تعیین آسیب معنوی در زمان صدور فرمان نباشد؛ زیرا با عبور زمان از فرستادن تا اجرای فرمان، به دلیل تورم، ارزش پول کاهش می‌یابد که این موضوع خلاف با سخن حقوقی و آیین عدل و داد است.
- ۶- اطلاع‌رسانی عمومی درباره حق مطالبه خسارت
- قوه قضائیه باید: بروشورهای آموزشی، برنامه‌های تلویزیونی، سامانه‌های دیجیتال برای آموزش حقوق شهروندان تهیه کند تا متهمان بی‌گناه از حق خود آگاه باشند.
- ۷- ارتقای ابزارهای فنی و علمی برای کشف جرم.
- با توجه به اینکه یکی از عوامل بازداشت‌های غیرضروری ضعف در ابزار کشف جرم است، پیشنهاد می‌شود:
 - تجهیزات مدرن آزمایشگاهی، پزشکی قانونی و ابزار دیجیتال در اختیار ضابطان قرار گیرد،
 - آموزش تخصصی برای پلیس و بازپرسان تقویت شود.
- ۸- توسعه حمایت‌های روانی و اجتماعی پس از آزادی

متهم بی‌گناه علاوه بر خسارت مادی، نیازمند حمایت‌های اجتماعی است. پیشنهاد می‌شود: خدمات روان‌درمانی، مشاوره خانواده، کمک به اشتغال مجدد در قالب «طرح بازگشت به جامعه» اجرا شود.

۹. بررسی تطبیقی با حقوق کشورهای دیگر و اصلاح قانون

ضروری است قانون‌گذار با مطالعه نظام‌های پیشرفته مانند فرانسه و بلژیک: معیارهای مدرن جبران خسارت، روش‌های اثبات بازداشت غیرقانونی، شیوه‌های ارزیابی خسارت معنوی را وارد قوانین داخلی کند.

منابع:

۱. امین، سید حسن. (۱۳۶۲). غصب و ضمان قهری، لندن: شرکت رویستون انگلستان.
۲. ادریس، عوض احمد. (۱۳۷۲). دیه، ترجمه علیرضا فیض، چاپ اول، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳. آشوری، محمد. (۱۳۷۶). لزوم جبران خسارت زندانیان بی‌گناه، در: عدالت کیفری، مجموعه مقالات، تهران: انتشارات گنج دانش.
۴. آشوری، محمد، «نگاهی به حقوق متهم در حقوق اساسی و قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری»، مجله مجتمع آموزشی عالی قم، سال اول، شماره سوم.
۵. باز اللبناهی، رستم، سلیم. (۱۹۸۶م). شرح المجله، بیروت، داراحیاء التراث العربی، چاپ سوم.
۶. بوساق، محمد المدنی. (۲۰۰۷م). التعویض عن الضرر فی فقه الاسلامی، ریاض، دار کنوز اشیلینا للنشر و التوزیع.
۷. بدر بلال، عدنان. (۲۰۰۷م). المسؤولیه المدنیه للمحامی: دراسه مقارنه، بیروت، الحلبي الحقوقیه.
۸. سعید، مقدم. (۱۹۸۵م). التعویض عن الضرر المعنوی فی المسؤولیه المدنیه، دراسه مقارنه، بیروت، دارالحدائث للطباعه و النشر و التوزیع.
۹. زان باریکلو، علیرضا. (۱۳۸۵). مسؤولیت مدنی، تهران: انتشارات میزان.
۱۰. ساقیان، محد مهدی. (۱۳۹۳). تقویت حقوق و آزادی‌های متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی دادرسی کیفری مصوب ۹۲. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری. ۲(۶). ۱۱۳-۱۳۶.
۱۱. سلیمانی، جهانبخش. گلدوزیان، ایرج. روحانی‌مقدم، محمد. (۱۳۹۹). مبانی سیاسی و چالش‌های عملی جبران خسارت بازداشت‌شدگان بی‌گناه در فرایند کیفری ایران. پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی. ۸(۱۶). ۲۸۹-۳۱۳.
۱۲. سنهوری، عبدالرزاق. (بی‌تا). الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، جلد اول، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۳. سنهوری، عبدالرزاق. (۱۹۹۸م). الوجیز فی النظریه العامه للالتزام، بیروت، الحلبي الحقوق، ۱۹۹۸.
۱۴. سنهوری، عبدالرزاق احمد. (۱۹۵۴م). مصادر الحق فی الفقه الاسلامی، بیروت، منشورات محمد الدیه.

۱۵. سعید، مقدم. (۱۹۸۵م). التعويض عن الضرر المعنوی فی المسئولیه المدنيه، دراسه مقارنه، بیروت، دارالحدائث للطباعه و النشر و التوزيع.
۱۶. شایگان، اسماعیل. آشوری، محمد. (۱۳۹۷). نظام حقوقی جبران خسارت ناشی از بازداشت متهمان ییگناه؛ پژوهشی در حقوق ایران و حقوق تطبیقی. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری doi: 10.22054/jclr.2018.16647.1309, 6(23), 47-79.
۱۷. حیدری، الهام. (۱۳۹۶). مبانی و جایگاه قانونی جبران خسارات ناشی از بازداشت ناموجه در دادرسی کیفری ایران. پژوهشنامه حقوق کیفری. ۸(۱). ۳۷-۵۸.
- ۱۸.
۱۹. خالقی، علی (۱۳۹۵)، آیین دادرسی کیفری، چاپ سی‌ام، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۲۰. ثابت سروستانی، محمد امین. (۱۳۸۹). حقوق کیفری و حفاظت از حقوق متهم. تهران: نشر عدالت.
۲۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۷۳، اصل ۱۷۱.
۲۲. قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲، ماده ۵۸.
۲۳. لورراسا، میشل، مسئولیت مدنی، ترجمه محمد اشتیری، تهران، نشر حقوقدان، ۱۳۷۵.
۲۴. صفایی، سید حسین؛ ذاکری‌نیا، حانیه (۱۳۹۴)، «بررسی تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی غیر قراردادی»، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۵، شماره ۲.
۲۵. صفایی، سید حسین؛ رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۳)، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت.
۲۶. عرفه، عبدالوهاب (۱۹۹۴)؛ مرجع القاضی و المحامی و المتقاضی فی التعویض عن المسئولیه المدنيه، المكتب الفنی للموسوعات القانونیه.
۲۷. مقدسی، م. و رضاقلی زاده، ا. (۱۳۹۷). جبران خسارت متهمان بازداشت شده بی گناه در نظام عدالت کیفری ایران و فرانسه. پژوهش حقوق کیفری، ۶(۲۳)، ۸۱-۱۱۱.
۲۸. مرقسی، سلیمان (۱۹۹۲م)؛ الوافی فی شرح القانون المدنی، جلد اول، چاپ پنجم.
29. APA: Michels, J. D. (2010). Compensating acquitted defendants for detention before international criminal courts. Journal of International Criminal Justice, 8(2), 407–424. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqq015>
30. APA: Schabas, W. A. (2016). Compensation to an arrested or convicted person/Indemnisation des personnes arrêtées ou condamnées. In Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/law/9780198739777.003.0090>
31. APA: Roach, K. (2024). International and comparative law on compensating miscarriages of justice: From proven innocence to wrongful detention. Columbia Journal of Transnational Law.

Quarterly Scientific-Research Journal of Social Sciences, Islamic Azad University, Shushtar Branch

Volume 19, Issue 4 (5), Winter 1404

Pages: 1-18

Comparative study of compensation methods for arresting the accusedIn the stage of preliminary research in the legal systemIran, Egypt , Lebanon and its pathology

Hamzeh Ahmadi*¹; Mansour Atashneh²; Hassan Heydari³

¹- PhD Graduate in Criminal Law and Criminology, Tehran Center, Adalat Non-Profit University, Tehran, Iran

²- Member of the Department of Law, Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran

³- Member of the Department of Law, International Commercial Law, Ahvaz Branch, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Abstract

In the new Iranian Criminal Procedure Code, the state's responsibility to compensate for damages resulting from the detention of defendants during the preliminary stages of investigation—regardless of whether the cause is the judge's error or other factors—has been acknowledged. This law recognizes the injured party's right to claim compensation for pre-trial detention and provides a specific procedure for exercising this right. The existing legal system positions the state as an intermediary between the victim and the responsible party, allowing the defendant to claim damages from the state, which may subsequently seek recourse from the original responsible party under defined conditions. This study comparatively examines the methods of compensating defendants' detention during preliminary investigations in the legal systems of Iran, Egypt, and Lebanon and analyzes their shortcomings. The research employs a qualitative and descriptive methodology. Findings indicate that in the Egyptian criminal law, courts consider the circumstances of the responsible party and the victim, and factors such as marital status, age, gender, economic and social status, as well as the severity and proportionality of harm, to award monetary compensation. In Lebanon, the procedures concerning hudud (fixed) and ta'zir (discretionary) penalties are explicitly applied, and reparation of harm is subject to specialized laws within that system. The study demonstrates that while Iran has made a significant step in protecting defendants' rights by establishing a form of state liability, comparative experiences from Egypt and Lebanon can provide guidance for improving compensation mechanisms in Iran.

Keywords: Damage assessment; Comparative analysis; Compensation methods; Defendant pre-trial detention; Legal system of Iran; Legal system of Egypt; Legal system of Lebanon

* Corresponding author: a.hamzeh061@gmail.com Email: